๚ นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส๚

สุโพธาลงฺกาโร

๑. โทสาวโพธ-ปฐมปริจฺฉท

รตนตฺตยปฺปณาม

๑. มุนินฺทวทนโมฺภช, คพฺภสมฺภวสุนฺทรี;
สรณํ ปาณินํ วาณี, มยฺหํ ปีณยตํ มนํ๚

นิมิตฺต

๒. **ราม, สมฺมา**'ทฺย'ลงฺการา, สนฺติ สโนฺต ปุราตนา;
ตถาปิ ตุ วฬเญฺชนฺติ, สุทฺธมาคธิกา น เต๚

อภิธานาทิกํ

๓. เตนา'ปิ นาม โตเสยฺย, เมเต ลงฺการวชฺชิเต;
อนุรูเปนา'ลงฺกาเร, เน'ส เมโส ปริสฺสโม๚

๔. เยสํ น สญฺจิตา ปญฺญา, เนกสตฺถนฺตโร'จิตา;
สโมฺมห'พฺภาหตา เว'เต, นาวพุชฺฌนฺติ กิญฺจิปิ๚

๕. กิํ เตหิ ปาทสุสฺสูสา, เยสํ นตฺถิ ครุนิ'ห;
เย ตปฺปาทรโชกิณฺณา, เต'ว สาธู วิเวกิโน๚

๖. **กพฺพ, นาฏก**นิกฺขิตฺต, เนตฺตจิตฺตา กวิชฺชนา;
ยํกิญฺจิ รจยเนฺต'ตํ, น วิมฺหยกรํ ปรํ๚

๗. เตเย'ว ปฏิภาเวโนฺต, โส'ว พโนฺธ สวิมฺหโย;
เยน โตเสนฺติ วิญฺญู เย, ตตฺถ ปฺย'วิหิตา'ทรา๚

๘. **พโนฺธ** จ นาม สทฺท,ตฺถา, สหิตา โทสวชฺชิตา;
ปชฺช คชฺช วิมิสฺสานํ, เภเทนา'ยํ ติธา ภเว๚

๙. **นิพโนฺธ** จา'**นิพโนฺธ** จ, ปุน ทฺวิธา นิรุปฺปเต;
ตํ ตุ ปาเปนฺตฺย'ลงฺการา, วินฺทนียตรตฺตนํ๚

๑๐. อนวชฺชํ มุขโมฺภช [“อโมฺภช”นฺติ ปทํ ปาฬิยํ นตฺถิ, วาริชวาจกํ, สกฺกฏคนฺถโต อ
นีตํ], มนวชฺชา จ ภารตี;
อลงฺกตา'ว โสภเนฺต, กิํ นุ เต นิร'ลงฺกตา?

๑๑. วินา ครูปเทสํ ตํ, พาโล'ลงฺกตฺตุ มิจฺฉติ;
สมฺปาปุเณ น วิญฺญูหิ, หสฺสภาวํ กถํ นุ โส?

๑๒. คโนฺถปิ กวิวาจาน, มลงฺการ’ปฺปกาสโก;
ยาติ ตพฺพจนียตฺตํ, ต’โพฺพหารู’ปจารโตฯ

๑๓. ทฺวิปฺปการา อลงฺการา, ตตฺถ **สทฺท, ตฺถ**เภทโต;
สทฺทตฺถา **พนฺธ**นามา’ว, ตํสชฺชิต ตทาวลิฯ

๑๔. คุณาลงฺการสํยุตฺตา, อปิ โทสลว’งฺกิตา;
ปสํสิยา น วิญฺญูหิ, สา กญฺญา วิย ตาทิสีฯ

๑๕. เตน โทสนิราโส’ว, มหุสฺสาเหน สาธิโย;
นิโทฺทสา สพฺพถา สา’ยํ, สคุณา น ภเวยฺย กึ?

๑๖. สา’ลงฺการวิยุตฺตา’ปิ, คุณยุตฺตา มโนหรา;
นิโทฺทสา โทสรหิตา, คุณยุตฺตา วธู วิยฯ

๑๗. **ปเท วาเกฺย ตทเตฺถ** จ, โทสา เย วิวิธา มตา;
โส’ทาหรณ เมเตสํ, ลกฺขณํ กถยามฺย’หํฯ

ปทโทส อุเทฺทส

๑๘. วิรุทฺธตฺถนฺตรา, ฌตฺถ, กิลิฏฺฐานิ, วิโรธิ จ;
เนยฺยํ, วิเสสนาเปกฺขํ, หีนตฺถก มนตฺถกํฯ

วากฺยโทส อุเทฺทส

๑๙. โทสา ปทาน วากฺยาน, เมกตฺถํ ภคฺครีติกํ;
ตถา พฺยากิณฺณ คามฺมานิ, ยติหีนํ กมจฺจุตํ;
อติวุตฺต มเปตตฺถํ, สพนฺธผรุสํ ตถาฯ

วากฺยตฺถโทสอุเทฺทส

๒๐. อปกฺกโม’ , จิตฺยหีนํ, ภคฺครีติ, สสํสยํ;
คามฺมํ ทุฏฺฐาลงฺกตีติ, โทสา วากฺยตฺถนิสฺสิตาฯ

ปทโทสนิเทฺทส

๒๑. **วิรุทฺธตฺถนฺตรํ** ตณฺหิ, ยสฺส’ญฺญโตฺถ วิรุชฺฌติ;
อธิเปฺปเต ยถา เมโฆ, **วิสโท** สุขเย ชนํฯ

๒๒. วิเสสฺย มธิกํ เยนา, **ฌตฺถ** เมตํ ภเว ยถา;
โอภาสิตา’เสสทิโส, ขโชฺชโต’ยํ วิราชเตฯ

๒๓. ยสฺส’ตฺถา’วคโม ทุโกฺข, ปกตฺยา’ทิวิภาคโต;
กิลิฏฺฐํ ตํ ยถา ตาย, โส’ย มาลิงฺคฺยเต **ปิยา**ฯ

๒๔. ยํ กิลิฏฺฐปทํ มนฺทา, ภิเธยฺยํ **ยมกา**ทิกํ;
กิลิฏฺฐปทโทเส’ว, ตมฺปิ อโนฺต กรียติฯ

๒๕. ปตีตสทฺทรจิตํ, สิลิฏฺฐปทสนฺธิกํ;
ปสาทคุณสํยุตฺตํ, **ยมกํ** มต เมทิสํฯ

๒๖. **อพฺยเปตํ พฺยเปต’ญฺญ,** มาวุตฺตา’เนกวณฺณชํ;
ยมกํ ตญฺจ ปาทาน, มาทิ, มชฺฌ, นฺต, โคจรํฯ

อพฺยเปต ปฐมปาทาทิ ยมกํ

๒๗.สุชนา’สุชนา สเพฺพ, คุเณนาปิ วิเวกิโน;
วิเวกํ น สมายนฺติ, อวิเวกิชนนฺติเกฯ

อพฺยเปต ปฐม ทุติย ปาทาทิ ยมกํ

๒๘. กุสลา’กุสลา สเพฺพ, ปพลา’ปพลา ถวา;
โน ยาตา ยาว’โหสิตฺตํ, สุขทุกฺขปฺปทา สิยุํ;
อพฺยเปต ปฐม ทุติย ตติยปาทาทิ ยมกํฯ

๒๙. สาทรํ สา ทรํ หนฺตุ, วิหิตา วิหิตา มยา;
วนฺทนา วนฺทนามาน, ภาชเน รตนตฺตเยฯ

อพฺยเปต จตุกฺกปาทาทิ ยมกํ

๓๐. กมลํ ก’มลํ กตฺตุํ, วนโท วนโท’มฺพรํ;
สุคโต สุคโต โลกํ, สหิตํ ส หิตํ กรํฯ

๓๑. อพฺยเปตาทิยมก , เสฺสโส เลโส นิทสฺสิโต;
เญยฺยยานิ’มาเยว ทิสา, ย’ญฺญานิ ยมกานิปิฯ

๓๒. อจฺจนฺตพหโว เตสํ, เภทา สเมฺภทโยนิโย;
ตถาปิ เกจิ สุกรา, เกจิ อจฺจนฺตทุกฺกราฯ

๓๓. **ยมกํ** ตํ **ปเหลี** [ปเหฬิ (ก.)] จ, เนกนฺตมธุรานิ’ติ;
อุเปกฺขิยนฺติ สพฺพานิ, สิสฺสเขทภยา มยาฯ

๓๔. เทสกาลกลาโลก, ญายาคมวิโรธิ ยํ;
ตํ **วิโรธิปทํ** เจ’ต, มุทาหรณโต ผุฏฺฯ

๓๕. ย ทปฺปตีต มานีย, วตฺตพฺพํ **เนยฺย** มาหุ ตํ;
ยถา สพฺพาปิ **ธวลา,** ทิสา โรจนฺติ รตฺติยํฯ

๓๖. เนทิสํ พหุ มญฺญนฺติ, สเพฺพ สพฺพตฺถ วิญฺญุโน;
ทุลฺลภา’วคตี สทฺท, สามตฺถิยวิลงฺฆินีฯ

๓๗.สิยา **วิเสสนาเปกฺขํ,** ยํ ตํ ปตฺวา วิเสสนํ;
สาตฺถกํ ตํ ยถา ตํ โส, ภิโยฺย ปสฺสติ **จกฺขุนา**ฯ

๓๘. หีนํ กเร วิเสสฺยํ ยํ, ตํ **หีนตฺถํ** ภเว ยถา;

นิปฺปภี กต ขโชฺชโต, สมุเทติ ทิวากโรฯ

๓๙. ปาทปูรณมตฺตํ ยํ, **อนตฺถ**มิติ ตํ มตํ;
ยถา **หิ** วเนฺท พุทฺธสฺส, ปาทปเงฺกรุหํ **ปิ จ**ฯ

วากฺยโทส นิเทฺทส

๔๐. สทฺทโต อตฺถโต วุตฺตํ, ยตฺถ ภิโยฺยปิ วุจฺจติ;
ต **เมกตฺถํ** ยถา'**ภาติ, วาริโท วาริโท อยํ**ฯ

ยถา จ

๔๑. ติตฺถิยงฺกุรพีชานิ, ชหํ ทิฏฺฐิคตานิ'ห;
ปสาเทติ ปสเนฺน'โส, มหามุนิ มหาชเนฯ

๔๒. อารทฺธกฺกมวิเจฺฉทา, ***ภคฺครีติ*** ภเว ยถา;
กาปิ ปญฺญา, โกปิ ปคุโณ, ปกตีปิ อโห ตวฯ

๔๓. ปทานํ ทุพฺพินิเกฺขปา, พฺยาโมโห ยตฺถ ชายติ;
ตํ **พฺยากิณฺณ**นฺติ วิเญฺญยฺยํ, ตทุทาหรณํ ยถาฯ

๔๔. **พหุคุเณ ปณมติ, ทุชฺชนานํ ปฺยยํ ชโน;**
หิตํ ปมุทิโต นิจฺจํ, สุคตํ สมนุสฺสรํฯ

๔๕. วิสิฏฺฐวจนา'เปตํ, **คามฺมํ'**ตฺย'ภิมตํ ยถา;
กเญฺญ กามยมานํ มํ, น กามยสิ กึนฺวิ'ทํ?

๔๖. ปทสนฺธานโต กิญฺจิ, ทุปฺปตีติกรํ ภเว;
ตมฺปิ **คามฺมํ** ตฺย'ภิมตํ, ยถา **ยาภวโต ปิยา**ฯ

๔๗. วุเตฺตสุ สูจิเต ฐาเน, ปทเจฺฉโท ภเว ยติ;
ยํ ตาย หีนํ ตํ วุตฺตํ, **ยติหีน**นฺติ สา ปนฯ

๔๘. ยติ **สพฺพตฺถปาทเนฺต, วุตฺตเฑฺฒ** จ วิเสสโต;
ปุพฺพาปราเนกวณฺณ, **ปทมเชฺฌ**ปิ กตฺถจิฯ

ตโตฺถทาหรณปจฺจุทาหรณานิ ยถา

๔๙. ตํ นเม สิรสา **จามิ, กรวณฺณํ** ตถาคตํ;
สกลาปิ ทิสา **สิญฺจ, ติว** โสณฺณรเสหิ โยฯ

๕๐. สโร สนฺธิมฺหิ ปุพฺพโนฺต, วิย โลเป วิภตฺติยา;
อญฺญถา ตฺว'ญฺญถา ตตฺถ, ยา'เทสาทิ ปรา'ทิ'วฯ

๕๑. **จา**ที ปุพฺพปทนฺตา'ว, นิจฺจํ ปุพฺพปทสฺสิตา;
ปาทโย นิจฺจสมฺพนฺธา, ปราทีว ปเรน ตุฯ

สพฺพโตฺถทาหรณานิ ยถา

๕๒. นเม ตํ สิรสา **สโพฺพ, ปมา’ตีตํ** ตถาคตํ;
ยสฺส โลกคฺคตํ **ปตฺต, โสฺส’ปมา** น หิ ยุชฺชติฯ

๕๓. มุนินฺทํ ตํ สทา **วนฺทา, มฺย’นนฺตมติ** มุตฺตมํ;
ยสฺส **ปญฺญา จ เมตฺตา จ, นิสฺสีมา**ติ วิชมฺภติฯ

จาทิปาทีสุ ปจฺจุทาหรณานิ ยถา

๕๔. มหาเมตฺตา **มหาปญฺญา, จ** ยตฺถ ปรโมทยา;
ปณมามิ ชินํ ตํ **ป, วรํ** วรคุณา’ลยํฯ

๕๕. ปทตฺถกฺกมโต มุตฺตํ, **กมจฺจุต** มิทํ ยถา;
เขตฺตํ วา เทหิ คามํ วา, เทสํ วา มม โสภนํฯ

๕๖. โลกิยตฺถ มติกฺกนฺตํ, **อติวุตฺตํ** มตํ ยถา;
อติสมฺพาธ มากาส, เมติสฺสา ถนชมฺภเนฯ

๕๗. สมุทายตฺถโต’เปตํ, ตํ **อเปตตฺถกํ** ยถา;
คาวิปฺโตฺต พลิพโทฺธ, ติณํ ขาที ปิวี ชลํฯ

๕๘. พเนฺธ ผรุสตา ยตฺถ, ตํ **พนฺธผรุสํ** ยถา;
ขรา ขิลา ปริกฺขีณา, เขเตฺต ขิตฺตํ ผลตฺย’ลํฯ

วากฺยตฺถโทส นิเทฺทส

๕๙. เญยฺยํ ลกฺขณ มนฺวตฺถ, วเสนา’**ปกฺกมาทินํ;**
อุทาหรณ เมเตสํ, ทานิ สนฺทสฺสยามฺย’หํฯ

ตตฺถา’ปกฺกมํ ยถา

๖๐. **ภาวนา, ทาน, สีลานิ,** สมฺมา สมฺปาทิตานิ’ห;
โภค, สคฺคาทิ, นิพฺพาน, สาธนานิ น สํสโยฯ

โอจิตฺยหีนํ ยถา

๖๑. **ปูชนียตโร โลเก, อห เมโก นิรนฺตรํ;**
มเยกสฺมึ คุณา สเพฺพ, ยโต สมฺทิตา อหํฯ

ยถา จ

๖๒. **ยาจิโต’หํ กถํ นาม, น ทชฺชามฺย’ปิ ชีวิตํ;**
ตถาปิ ปุตฺตทาเนน, เวธเต หทยํ มมฯ

ภคฺครีติ ยถา

๖๓. **อิตฺถีนํ ทุชฺชนาน**ญฺจ, วิสฺสาโส โนปปชฺชเต;
วิเส สิงฺคิมฺหิ นทิยํ, โรเค ราชกุลมฺหิ จฯ

สสํสยํ ยถา

๖๔. มุนินฺทจนฺทิมา โลก, สรโลลวิโลจโน;
ชโน’ วกฺกนฺตปโนฺถ’ว, **โค**ปทสฺสนปีณิโตฯ

๖๕. วากฺยตฺถโต ทุปฺปตีติ, กรํ **คามฺมํ** มตํ ยถา;
โปโส **วีริยวา** โส’ยํ, **ปรํ หนฺตฺวา** น วิสฺสมีฯ

๖๖. **ทุฏฺฐาลงฺกรณํ** เตตํ [เตฺวถํ (?)], ยตฺถา’ลงฺการทูสนํ;
ตสฺสา’ลงฺการนิเทฺทเส, รูป มาวิ ภวิสฺสติฯ

๖๗. กโต’ตฺร สเงฺขปนยา มยา’ยํ,
โทสาน เมสํ ปวโร วิภาโค;
เอโส’ว’ลํ โพธยิตุํ กวีนํ,
ตมตฺถิ เจ เขทกรํ ปรมฺปิฯ

อิติ สงฺฆรกฺขิตมหาสามิวิรจิเต สุโพธาลงฺกาเร

โทสาวโพโธ นาม

ปฐโม ปริเจฺฉโทฯ

๒. โทสปริหาราวโพธ-ทุติยปริเจฺฉท

๖๘. กทาจิ กวิโกสลฺลา, วิโรโธ สกโล ปฺย’ยํ;
โทสสงฺขฺย มติกฺกมฺม, คุณวีถึ วิคาหเตฯ

๖๙. เตน วุตฺตวิโรธาน, มวิโรโธ ยถา สิยา;
ตถา โทสปริหารา, วโพโธ ทานิ นียเตฯ

ตตฺถ วิรุทฺธตฺถนฺตรสฺส ปริหาโร ยถา

๗๐. วินฺทนฺตํ ปากสาลีนํ, สาลีนํ ทสฺสนา สุขํ;
ตํ กถํ นาม เมโฆ’ยํ, **วิสโท** สุขเย ชนํ?

ยถา วา

๗๑. **วินายโก**ปิ นาโค สิ, **โคตโม**ปิ มหามติ;
ปณีโตปิ รสา’เปโต, จิตฺตา เม สามิ เต คติฯ

อณ’ตฺถสฺส ยถา

๗๒. กถํ ตาทิคุณาภาเว, โลกํ โตเสติ ทุชฺชโน?
โอภาสิตาเสสทิโส, ขโชฺชโต นาม กึ ภเว?

๗๓. ปเหลิกาย [ปเหฬิกาย (ก.)] มารุฬฺหา, น หิ ทุฏฺฐา กิลิฏฺฐตา;
ปิยา สุขา’ลิงฺคิตํ ก, มาลิงฺคติ นฺ โน อิติฯ

๗๔. ยมเก โน ปโยเชยฺย, กิลิฏฺฐปท มิจฺฉิเต;
ตโต ยมก มญฺญํ ตุ, สพฺพ เมตํมยํ วิยฯ

เทสวิโรธิโน ยถา

๗๕. โพธิสตฺตปฺปภาเวน , **ถเลปิ ชลชานฺย’หุํ;**
นฺทนฺตานิ’ว สุจิรา, วาสเกฺลสํ ตหึ ชเลฯ

กาลวิโรธิโน ยถา

๗๖. มหานุภาว ปิสฺโน, มุนิโน มนฺท มารุโต;
สโพฺพตฺกมยํ วายิ, ธุนโนฺต **กุสุมํ** สมํฯ

กลาวิโรธิโน ยถา

๗๗. นิมฺคฺคมานโส พุทฺธ, คุเณ ปญฺจสิขสฺสปิ;
ตนฺติสฺสร วิโรโธ โส, น สมฺปีเณติ กํ ชนํ?

โลกวิโรธิโน ยถา

๗๘. คณเย จกฺกวาฬํ โส, จนฺทนายปิ สีตลํ;
สโมฺพธิ สตฺต หทโย, **ปทิตฺต’งฺคารปูริตํฯ**

ญายวิโรธิโน ยถา

๗๙. **ปริจฺจตฺตภโว**ปิ ตฺว, มฺปนีตภโว อสิ;
อจินฺตฺยคุณสาราย, นโม เต มุนิปุงฺควฯ

อาคมวิโรธิโน ยถา

๘๐. เนวา’ลปติ เกนา’ปิ, **วจีวิญฺญตฺติโต** ยติ;
สมฺปชานมุสาวาทา, ผุเสยฺยา’ปตฺติทุกฺกฏํฯ

เนยฺยสฺส ยถา

๘๑. มรีจิจนฺทนา’เลป, ลาภา สีตมรีจิโน;
อิมา สพฺพาปิ **ธวลา,** ทิสา โรจนฺติ นิพฺภรํฯ

ยถา วา

๘๒. มโนนฺรญฺชโน มาร, งฺคนาสิงฺคารวิพฺภโม;
ชิเนนา’สมนฺญฺญาโต, มารสฺส **หทยา’นโลฯ**

วิเสสนาเปกฺขสฺส ยถา

๘๓. อปยาตา’ปราธมฺปิ, อยํ เวรี ชนํ ชโน;
โกธปาฏลภูเตน, ภิโยฺย ปสฺสติ **จกฺขุนาฯ**

หีนตฺถสฺส ยถา

๘๔. **อปฺปกานมฺปิ** ปาปานํ, ปภาวํ นาสเย พุโธ;
อปิ **นิปฺปภาตา’นีต, ขโชฺชโต** โหติ ภาณุมาฯ

อนตฺถสฺส ยถา

๘๕. น ปาทปูรณตฺถาย, ปทํ โยเชยฺย กตฺถจิ,
ยถา วเนฺท มุนินฺทสฺส, ปาทปเงฺกรุหํ **วรํฯ**

๘๖. ภยโกธปสํสาทิ, วิเสโส ตาทิโส ยทิ;
วตฺตุํ กามียเต โทโส, น ตเตฺถ’กตฺถตากโตฯ

ยถา

๘๗. **สโปฺป สโปฺป**! อยํ หนฺท, นิวตฺตตุ ภวํ ตโต,
ยทิ ชีวิตุกาโม’สิ, กถํ ต มฺปสปฺปสิ?

ภคฺครีติโน ยถา

๘๘. โยโกจิ รูปา’ติสโย, กนฺติ **กาปิ** มโนหรา;
วิลาสา’ติสโย **โกปิ,**
อโห! พุทฺธมโห’ทโยฯ

๘๙. อพฺยาโมหกรํ พนฺธํ, อพฺยากิณฺณํ มโนหรํ;
อทูรปท วินฺยาสํ, ปสํสนฺติ กวิสฺสราฯ

ยถา

๙๐. **นีลุปฺปลา’ภํ นยนํ, พนฺธุกรุจิโร’ธโร;**
นาสา เหม’งฺกุโส เตน, ชิโน’ยํ ปิยทสฺสโนฯ

๙๑. สมติกฺกนฺต คามฺมตฺตํ, กนฺต วาจา’ภิสงฺขตํ;
พนฺธนํ รสเหตุตฺตา, **คามฺมตฺตํ** อติวตฺตติฯ

ยถา

๙๒. **ทุโนติ กามจณฺฑาโล,** โส มํ สทย นิทฺทโย;
อีทิสํ พฺยสนา’ปนฺนํ, สุขีปิ กิ มุเปกฺขเส?

๙๓. **ยติหีนปริหาโร,** น ปุเน’ทานิ นียเต;
ยโต น สวนฺ’เพฺพคํ, เหฏฺฐา เยสํ วิจาริตํฯ

กมจฺจุตสฺส ยถา

๙๔. อุทารจริโต’สิ ตฺวํ, เตเน’วา’ราธนา ตฺวยิ;
เทสํ วา เทหิ **คามํ** วา, **เขตฺตํ** วา มม โสภนํฯ

อติวุตฺตสฺส ยถา

๙๕. มุนินฺทจนฺทสมฺภูต, ยโสราสิมรีจินํ;
สกโลปฺย’ย มากาโส, นา’วกาโส วิชมฺภเนฯ

๙๖. วากฺยํ พฺยาปนฺนจิตฺตานํ, **อเปตตฺถํ** อนินฺทิตํ;
เตนฺ’มฺมตฺตาทิกานํ ตํ, วจนา’ญฺญตฺร ทุสฺสติฯ

ยถา

๙๗. **สมุโทฺท ปียเต โส’ย, มห’มชฺช ชราตุโร;**
อิเม คชฺชนฺติ ชีมูตา, สกฺกเสฺส’ราวโณ ปิโยฯ

๙๘. สุขุมาลา’วิโรธิตฺต, ทิตฺตภาวปฺปภาวิตํ;
พนฺธนํ **พนฺธผรุสํ, โทสํ** สํทูสเยยฺย ตํฯ

ยถา

๙๙. **ปสฺสนฺตา รูปวิภวํ, สุณนฺตา มธุรํ คิรํ;**

จรนฺติ สาธู สมฺพุทฺธ, กาเล เกฬิปรมฺมุขาฯ

อปกฺกมสฺส ยถา

๑๐๐ **ภาวนา, ทาน, สีลานิ,** สมฺมา สมฺปาทิตานิ’ห;
นิพฺพาน, โภค, สคฺคาทิ, สาธนานิ น สํสโยฯ

๑๐๑ อุทฺทิฏฺฐวิสโย โกจิ, วิเสโส ตาทิโส ยทิ;
อนุ’ทฺทิเฏฺฐสุ เนว’ตฺถิ, โทโส กมวิลงฺฆเนฯ

ยถา

๑๐๒ **กุสลา’กุสลํ อพฺยา, กต’มิเจฺจสุ ปจฺฉิมํ;**
อพฺยากตํ ปากทํ น, ปากทํ ปฐมทฺวยํฯ

๑๐๓ สคุณานา’วิกรเณ, การเณ สติ ตาทิเส;
โอจิตฺยหีนตา’ปตฺติ, นตฺถิ ภูตตฺถสํสิโนฯ

๑๐๔ โอจิตฺยํ นาม วิเญฺญยฺยํ, โลเก วิขฺยาต มาทรา;
ตโตฺถ’ปเทสปภวา, สุชนา กวิปุงฺควาฯ

๑๐๕ วิญฺญาโตจิตฺยวิภโว, จิตฺยหีนํ ปริหเร;
ตโต’จิตฺยสฺส สโมฺปเส,
รสโปโส สิยา กเตฯ

ยถา

๑๐๖ **โย มารเสน มาสนฺน, มาสนฺนวิชยุ’สฺสโว;**
ติณายปิ น มญฺญิตฺถ, โส โว เทตุ ชยํ ชิโนฯ

๑๐๗ ภารทฺธกตฺตุกมฺมาทิ, กมา’ติกฺกมลงฺฆเน;
ภคฺครีติวิโรโธ’ยํ, คติํ น กฺวา’ปิ วินฺทติฯ

ยถา

๑๐๘ **สุชน’ญฺญาน มิตฺถีนํ,** วิสฺสาโส โน’ปปชฺชเต;
วิสสฺส สิงฺคิโน โรค, นทีราชกุลสฺส จฯ

ยถา

๑๐๙ **เภสเชฺช วิหิเต สุทฺธ, พุทฺธาทิรตนตฺตเย;**
ปสาท มาจเร นิจฺจํ, **สชฺชเน สคุเณ**ปิ จฯ

สสํสยสฺส ยถา

๑๑๐ มุนินฺทจนฺทิมา’โลก, รส โลล วิโลจโน;
ชโน’วกฺกนฺตปโนฺถ’ว, **รํสิ**ทสฺสนปีณิโตฯ

๑๑๑ สํสยาเย’ว ยํกิญฺจิ, ยทิ กีฬาทิเหตุนา;
ปยุชฺชเต น โทโส’ว, สสํสยสมปฺปิโตฯ

ยถา

๑๑๒ **ยาเต ทุติยํ นิลยํ, ครุมฺหิ สกเคหโต;**
ปาปุเณยฺยาม นิยตํ, สุข’มชฺฌยนา’ทินาฯ

๑๑๓ ***สุภคา*** *ภคินี สา’ยํ, เอตสฺสิ’เจฺจวมาทิกํ;*
น ‘คามฺม’มิติ นิทฺทิฏฺฐํ, กวีหิ สกเลหิปิฯ

๑๑๔ ทุฏฺฐา’ลงฺการวิคเม, โสภนา’ลงฺกติกฺกโม;
อลงฺการปริเจฺฉเท, อาวิภาวํ คมิสฺสติฯ

๑๑๕ โทเส ปรีหริตุ เมส วโร’ปเทโส,
สตฺถนฺตรานุสรเณน กโต มเยวํ;
วิญฺญายิ’มํ ครุวราน’ธิก’ปฺปสาทา,
โทเส ปรํ ปริหเรยฺย ยโสภิลาสีฯ

อิติ สงฺฆรกฺขิตมหาสามิวิรจิเต สุโพธาลงฺกาเร

โทสปริหาราวโพโธ นาม

ทุติโย ปริเจฺฉโทฯ

๓. คุณาวโพธ-ตติยปริเจฺฉท

อนฺสนฺธิ

๑๑๖. สมฺภวนฺติ คุณา ยสฺมา, โทสาเน'ว'มติกฺกเม;
ทเสฺสสฺสํ เต ตโต ทานิ, สเทฺท สมฺภูสยนฺติ เยฯ

สทฺทาลงฺการ อุเทฺทส

๑๑๗. ปสาโท'โช, มธุรตา, สมตา, สุขุมาลตา;
สิเลโส'ทรตา, กนฺติ, อตฺถพฺยตฺติ, สมาธโยฯ

สทฺทาลงฺการ ปโยชน

๑๑๘. คุเณเห'เตหิ สมฺปนฺนํ, พนฺธ กวิมโนหโร;
สมฺปาทิยติ กตฺตูนํ, กิตฺติ มจฺจนฺตนิมฺมลํฯ

สทฺทาลงฺการ นิเทฺทส

๑๑๙. อทูราหิตสมฺพนฺธ, สุภคา ยา ปทา'วลิ;
สุปสิทฺธา'ภิเธยฺยา'ยํ, **ปสาทํ** ชนเย ยถาฯ

๑๒๐. อลงฺกโรนฺตา **วทนํ, มุนิโน'ธรรํสิโย;**
โสภเนฺต'รุณรํสี'ว, สมฺปตนฺตา'มฺพุโช'ทเรฯ

๑๒๑. **โอโช** สมาสพาหุลฺย, เมโส คชฺชสฺส ชีวิตํ;
ปเชฺชปฺย'นา'กุโล โส'ยํ,
กโนฺต กามียเต ยถาฯ

๑๒๒. **มุนินฺท มนฺท สญฺชาต, หาส จนฺทน ลิมฺปิตา;**
ปลฺลวา ธวลา ตเสฺส, เวโก นา'ธรปลฺลโวฯ

๑๒๓. ปทา'ภิเธยฺยวิสยํ, สมาส พฺยาส สมฺภวํ;
ยํ ปาริณตฺยํ โหตี'ห, โสปิ **โอโช**'ว ตํ ยถาฯ

๑๒๔. **โชตยิตฺวาน สทฺธมฺมํ, สนฺตาเรตฺวา สเทวเก;**
ชลิตฺวา อคฺคิขโนฺธ'ว, นิพฺพุโต โส สสาวโกฯ

๑๒๕. **มตฺถกฏฺฐี มตสฺสา'ปิ, รโชภาวํ วชนฺตุ เม;**
ยโต ปุเญฺญน เต เสนฺตุ, ชิน ปาท'มฺพุชทฺวเยฯ

๑๒๖. อิจฺจตฺร นิจฺจปฺปณติ, เคโธ สาธุ ปทิสฺสติ;
ชายเต'ยํ คุโณ ติกฺข, ปญฺญานมภิโยคโตฯ

๑๒๗. **มธุรตฺตํ** ปทาสตฺติ, ร'นุปฺปาสวสา ทฺวิธา;
สิยา สมสุติ ปุพฺพา, วณฺณา'วุตฺติ ปโร ยถาฯ

๑๒๘ ยทา เอโส’ภิสโมฺพธึ, สมฺปโตฺต มุนิปุงฺคโว;
ตทา ปภุติ ธมฺมสฺส, โลเก ชาโต มหุ’สฺสโวฯ

๑๒๙ มุนิ**นฺท**มนฺ**ท**หาสา เต, กุ**นฺท** สโ**นฺท**หวิพฺภมา;
ทิส**นฺต** มนฺธาว**นฺติ,** หส**นฺตา** จ**นฺท**ก**นฺติ**โยฯ

๑๓๐ สพฺพโกมลวเณฺณหิ, นา’**นุปฺปาโส** ปสํสิโย;
ยถา’**ยํ มาลตีมาลา, ลิน โลลา’ลิมาลินีฯ**

๑๓๑ มุทูหิ วา เกวเลหิ, เกวเลหิ ผุเฏฺหิ วา,
มิเสฺสหิ วา **ติธา** โหติ, วเณฺณหิ **สมตา** ยถาฯ

เกวลมุทุสมตา

๑๓๒ โกกิลา’ลาปสํวาที, มุนินฺทา’ลาปวิพฺภโม;
หทยงฺคมตํ ยาติ, สตํ เทติ จ นิพฺพุตึฯ

เกวลผุฎฺสมตา

๑๓๓ สมฺภาวนียสมฺภาวํ, ภควนฺตํ ภวนฺตคุํ;
ภวนฺตสาธนา’กงฺขี, โก น สมฺภาวเย วิภุํฯ

มิสฺสกสมตา

๑๓๔ ลทฺธจนฺทนสํสคฺค, สุคนฺธิ มลยา’นิโล;
มนฺท มายาติ ภีโต’ว, มุนินฺทมุขมารุตาฯ

๑๓๕ อนิฏฺฐุร’กฺขร’ปฺปายา, สพฺพโกมล นิสฺสฏา;
กิจฺฉมุจฺจารณา’เปต, พฺยญฺชนา **สุขุมาลตาฯ**

๑๓๖ ปสฺสนฺตา รูปวิภวํ, สุณนฺตา มธุรํ คิรํ;
จรนฺติ สาธู [สาธุ (สี-ฉนฺธานุรกฺขณตฺถํ)] **สมฺพุทฺธ, กาเล เกฬิปรมฺมุขาฯ**

๑๓๗ อลงฺการวิหีนา’ปิ, สตํ สมฺมุขเต’ทิสี;
อาโรหติ วิเสเสน, รมณียา ต’ทุชฺชลาฯ

๑๓๘ โรมญฺจ ปิญฺฉ รจนา, สาธุ วาทาหิตทฺธนี;
ลฬนฺติ’เม มุนิเมฆุ, มฺมทา สาธุ สิขาวลาฯ

๑๓๙ สุขุมาลตฺต มเตฺถ’ว, ปทตฺถวิสยมฺปิ จ;
ยถา มตาทิสเทฺทสุ, **กิตฺติเสสา**ทิกิตฺตนํฯ

๑๔๐ สิลิฏฺฐ ปท สํสคฺค, รมณีย คุณา’ลโย;
สพนฺธคารโว โส’ยํ, **สิเลโส** นาม ตํ ยถาฯ

๑๔๑ พาลิ’นฺทุวิพฺภม’เจฺฉทิ, นขรา’วลิ กนฺติภิ;
สา มุนินฺทปท’โมฺภช, กนฺติ โว วลิตา’วตํฯ

๑๔๒ อุกฺกํสวโนฺต โยโกจิ, คุโณ ยทิ ปตียเต;
อุทาโร’ยํ ภเว เตน, สนาถา พนฺธปทฺธติฯ

๑๔๓ **ปาทโมฺภช รโช ลิตฺต, คตฺตา เย ตว โคตม;**
อโห! เต ชนฺตโว ยนฺติ, สพฺพถา นิรชตฺตนํฯ

๑๔๔ เอวํ ชินา’นุภาวสฺส, สมุกฺกํโส’ตฺร ทิสฺสติ;
ปญฺญวา วิธินา’เนน, จินฺตเย ปร มีทิสํฯ

๑๔๕ **อุทาโร** โสปิ วิเญฺญโยฺย, ยํ ปสตฺถ วิเสสนํ;
ยถา **กีฬาสโร ลีลา, หาโส เหมงฺคทา**’ทโยฯ

๑๔๖ โลกิย’ตฺถา’น’ติกฺกนฺตา, กนฺตา สพฺพชนานปิ;
กนฺติ นามา’ติวุตฺตสฺส, วุตฺตา สา ปริหารโตฯ

ยถา **มุนินฺท** อิจฺจาทิฯ

๑๔๗ **อตฺถพฺยตฺตา’**ภิเธยฺยสฺสา,
เนยฺยตา สทฺทโต’ตฺถโต;
สา’ยํ ตทุภยา เนยฺย, ปริหาเร ปทสฺสิตา;
ยถา **มรีจิจฺจาทิ** จ, **มโนนุรญฺชโน**จฺจาทิฯ

ปุน อเตฺถน ยถา

๑๔๘ **สภาวา’มลตา ธีร, มุธา ปาทนเขสุ เต;**
ยโต เต’วนตา’นนฺต, โมฬิจฺฉายา ชหนฺติ โนฯ

๑๔๙ พนฺธสาโร’ติ มญฺญนฺติ, ยํ สมคฺคาปิ วิญฺญุโน;
ทสฺสนา’วสรํ ปโตฺต, **สมาธิ** นาม’ยํ คุโณฯ

๑๕๐ อญฺญธมฺม ตโต’ญฺญตฺถ, โลกสีมา’นุโรธโต;
สมฺมา อาธียเต’เจฺจ’โส, **‘สมาธี’**ติ นิรุจฺจติฯ

สมาธิ อุเทฺทส

๑๕๑ อปาเณ ปาณีนํ ธมฺม, สมฺมา อาธียเต กฺวจิ,;
นิรูเป รูปยุตฺตสฺส, นิรเส สรสสฺส, จฯ

๑๕๒ อทฺรเว ทฺรวยุตฺตสฺส, อกตฺตริปิ กตฺตุตา,;
กฐินสฺสา’สรีเร,ปิ, รูปํ เตสํ กมา สิยาฯ

สมาธินิเทฺทส

อปาเณ ปาณีนํ ธมฺม

๑๕๓ อุณฺณา ปุณฺณิ’นฺทุนา นาถ! ทิวาปิ สห **สงฺคมา;**
วินิทฺทา สมฺปโมทนฺติ, มเญฺญ กุมุทินี ตวฯ

นิรุเป รูปยุตฺตสฺส

๑๕๔ **ทยารเสสุ** มุชฺชนฺตา, ชนา'**มตรเสสฺวิ**'ว;
สุขิตา หตโทสา เต, นาถ! ปาท'มฺพุชา'นตาฯ

นิรเส สรสสฺส

๑๕๕ **มธุเรปิ คุเณ** ธีร, น'ปฺปสีทนฺติ เย ตว;
กีทิสี มนโสวุตฺติ, เตสํ **ขารคุณาน** โภ'ฯ

อทฺรเว ทฺรวยุตฺตสฺส

๑๕๖ สพฺพตฺถสิทฺธ! **จูฬก, ปฺฎเปยฺยา มหาคุณา;**
ทิสา สมนฺตา ธาวนฺติ, กุนฺทโสภา ส ลกฺขณาฯ

อกตฺตริปิ กตฺตุตา

๑๕๗ **มารา'ริพล**วิสฺสฏฺฐา, กุณฺฐา **นานาวิธา'ยุธา;**
ลชฺชมานา'ญฺญเวเสน, ชิน! **ปาทา'นตา** ตวฯ

กฐินสฺสา สรีเร

๑๕๘ มุนินฺทภาณุมา กาโล,
ทิโต **โพโธ'ทยา'จเล;**
สทฺธมฺมรํสินา ภาติ, ภินฺท มนฺทตมํ ปรํฯ

๑๕๙ **วมนฺ'คฺคิรนาเทฺย'**ตํ, คุณวุตฺย'ปริจฺจุตํ;
อติสุนฺทร มญฺญํ ตุ, กามํ วินฺทติ **คามฺมตํ**ฯ

๑๖๐ กนฺตีนํ **วมนพฺยาชา,** มุนิปาทนขา'วลี;
จนฺทกนฺตี ปิวนฺตี'ว, นิปฺปภํ ตํ กโรนฺติโยฯ

๑๖๑ อจิตฺตกตฺตุกํ รุจฺย [รุจฺจ (สี.)], มิเจฺจวํ คุณกมฺมตํ;
สจิตฺตกตฺตุกํ เป'ตํ, คุณกมฺมํ ยทฺ'ตฺตมํฯ

๑๖๒ **อุคฺคิรโนฺต**'ว **สเสฺนห, รสํ** ชินวโร ชเน;
ภาสโนฺต มธุรํ ธมฺมํ, กํ น สปฺปีณเย ชนํฯ

๑๖๓ โย สทฺทสตฺถกุสโล กุสโล นิฆณฺฑุ,
ฉโนฺทอลงฺกติสุ นิจฺจกตา'ภิโยโค;
โส'ยํ กวิตฺตวิกโลปิ กวีสุ สงฺขฺย,
โมคฺคยฺห วินฺทติ หิ กิตฺติ' มมนฺทรูปํฯ

อิติ สงฺฆรกฺขิตมหาสามิวิรจิเต สุโพธาลงฺกาเร

คุณาวโพโธ นาม

ตติโย ปริเจฺฉโทฯ

๔. อตฺถาลงฺการาวโพธ-จตุตฺถปริจฺเฉท

๑๖๔. อตฺถาลงฺการสหิตา, สคุณา พนฺธปทฺธติ;
อจฺจนฺตกนฺตา กนฺตา [ยโต อจฺจนฺตกนฺตา (ก.)] ว วุจฺจเนฺต เต ตโต'ธุนาฯ

๑๖๕. **สภาว, วงฺกวุตฺตีนํ,** เภทา **ทฺวิธา** อลํกฺริยา;
ปฐมา ตตฺถ วตฺถูนํ, นานาวตฺถา'วิภาวินีฯ

ยถา

๑๖๖. **ลีลา วิกนฺติ สุภโค, ทิสา ถิร วิโลกโน;**
โพธิสตฺตงฺกุโร ภาสํ, วิโรจิ วาจ มาสภิํฯ

๑๖๗. วุตฺติ วตฺถุสภาวสฺส, ยา'ญฺญถา สา'**ปรา** ภเว;
ตสฺสา'นนฺตวิกปฺปตฺตา, โหติ พีโช'ปทสฺสนํฯ

วงฺกวุตฺติ อตฺถาลงฺการ

อุเทฺทส

๑๖๘. ตฺถา'ติสย, อุปมา, รูปกา, วุตฺติ, ทีปกํ,;
อเกฺขโป, ตฺถนฺตรนฺยาโส, พฺยติเรโก, วิภาวนาฯ

๑๖๙. เหตุ , กฺกโม, ปิยตรํ, สมาส, ปริกปฺปนา;
สมาหิตํ, ปริยาย, วุตฺติ, พฺยาโชปวณฺณนํฯ

๑๗๐. วิเสส, รุฬฺหาหงฺการา, สิเลโส, ตุลฺยโยคิตา;
นิทสฺสนํ, มหนฺตตฺตํ, วญฺจนา, ปฺปกตตฺถุติ,ฯ

๑๗๑. เอกาวลิ, อญฺญมญฺญํ, สหวุตฺติ, วิโรธิตา;
ปริวุตฺติ, พฺภโม, ภาโว, มิสฺส, มาสี, รสี, อิติฯ

๑๗๒. เอเต เภทา สมุทฺทิฎฺฐา, **ภาโว ชีวิต** มุจฺจเต;
วงฺกวุตฺตีสุ โปเสสิ, **สิเลโส** ตุ **สิรึ** ปรํฯ

นิเทฺทส

๑๗๓. ปกาสกา วิเสสสฺส, สิยา'**ติสยวุตฺติ** ยา;
โลกา'ติกฺกนฺตวิสยา, โลกิยา,ติ จ สา **ทฺวิธาฯ**

๑๗๔. **โลกิยาติสยเสฺส**'เต,
เภทา เย ชาติอาทโย;
ปฏิปาทียเต ตฺว'ชฺช, **โลกาติกฺกนฺตโคจราฯ**

๑๗๕. **ปีวนฺติ เทหกนฺตี เย, เนตฺตญฺชลิปุเฎน เต;**
นา'ลํ หนฺตุํ ชิเน'สํ ตฺวํ, ตณฺหํ ตณฺหาหโรปิ กิํ?

๑๗๖. อุปมาโน’ปเมยฺยานํ, สธมฺมตฺตํ สิโย’**ปมา;**
สทฺท, ตฺถคมฺมา, วากฺยตฺถ, วิสยา,ติ จ สา **ภิธา**ฯ

๑๗๗. สมาส, ปจฺจเย, วา’ที, **สทฺทา** เตสํ วสา **ติธา;**
สทฺทคมฺมา สมาเสน, **มุนิโนฺท จนฺทิมา’นโน**ฯ

๑๗๘. อายาที **ปจฺจยา** เตหิ, **วทนํ ปงฺกชายเต;**
มุนินฺทนยน ทฺวนฺทํ, นีลุปฺปลทลียติฯ

๑๗๙. **อิวาที** อิว, วา, ตุลฺย, สมาน, นิภ, สนฺนิภา;
ยถา, สงฺกาส, ตุลิต, ปฺปกาส, ปติรูปกาฯ

๑๘๐. สรี, สริกฺข, สํวาที, วิโรธิ, สทิสา, วิย;
ปฏิปกฺข, ปจฺจนีกา, สปโกฺข, ปมิโต, ปมาฯ

๑๘๑. ปฏิพิมฺพ, ปฏิจฺฉนฺน, สรูป, สม, สมิตา;
สวณฺณา, ภา, ปฏินิธิ, สธมฺมา, ทิ สลกฺขณาฯ

๑๘๒. ชยตฺย , โกฺกสติ, หสติ, ปติคชฺชติ, ทูภติ;
อุสูยตฺย, วชานาติ, นินฺทติ, สฺสติ, รุนฺธติฯ

๑๘๓. ตสฺส โจเรติ โสภคฺคํ, ตสฺส กนฺตึ วิลุมฺปติ;
เตน สทฺธึ วิวทติ, ตุลฺยํ เตนา’ธิโรหติฯ

๑๘๔. ภจฺฉํ วิคาหเต, ตสฺส, ต มเนฺวตฺย, นฺพนฺธติ;
ตํสีลํ, ตํนิเสเธติ, ตสฺส จา’นุกโรติ, เมฯ

๑๘๕. อุปมาโน’ปเมยฺยานํ, สธมฺมตฺตํ วิภาวิภิ;
อิเมหิ อุปมาเภทา, เกจิ นิยฺยนฺติ สมฺปติฯ

๑๘๖. **วิกาสิปทุมํ’วา’ติ, สุนฺทรํ สุคตา’นนํ;**
อิติ **ธโมฺมปมา** นาม, ตุลฺยธมฺมนิทสฺสนาฯ

๑๘๗. **ธมฺมหีนา** ‘‘มุข’โมฺภช, สทิสํ มุนิโน’’อิติ;
วิปรีโต’ปมา ‘‘ตุลฺย, มานเนน’มฺพุชํ ตว’’ฯ

๑๘๘. **ตวา’นน’มิว’โมฺภชํ, อโมฺภช’มิว เต มุขํ;**
อญฺญมโญฺญปมา สา’ยํ, อญฺญมโญฺญปมานโตฯ

๑๘๙. ‘‘ยทิ กิญฺจิ ภเว’โมฺภชํ, โลจน’พฺภมุวิพฺภมํ;
ธาเรตุํ มุขโสภํ ตํ, ตเว’’ติ **อพฺภุโตปมา**ฯ

๑๙๐. ‘‘สุคนฺธิ โสภา สมฺพนฺธี, สิสิรํ’สุ วิโรธิ จ;
มุขํ ตว’มฺพุชํเว’ติ’’, สา **สิเลโสปมา** มตาฯ

๑๙๑. สรูปสทฺทวาจฺจตฺตา, สา **สนฺตาโนปมา** ยถา;
พาลา’วุ’ยฺยานมาลา’ยํ, สา’ลกา’นนโสภินีฯ

๑๙๒. ขยี จโนฺท, พหุรชํ, ปทุมํ, เตหิ เต มุขํ;
สมานมฺปิ สมุกฺกํสิ, ตฺย’ยํ **นิโนฺทปมา** มตาฯ

๑๙๓. อุสมโตฺถ มุเขนิ’นฺทุ, ชิน! เต ปฏิคชฺชิตุํ;
ชโฬ กลงฺกี’ติ อยํ, **ปฏิเสโธปมา** สิยาฯ

๑๙๔. ‘‘กจฺฉํ จนฺทารวินฺทานํ, อติกฺกมฺม มุขํ ตว;
อตฺตนา’ว สมํ ชาต’’, มิตฺย’**สาธารโณปมาฯ**

๑๙๕. ‘‘สพฺพ’โมฺภช’ปฺปภาสาโร, ราสิภูโต’ว กตฺถจิ;
ตวา’นนํ วิภาตี’’ติ, โหตา’**ภูโตปมา** อยํฯ

๑๙๖. ปตียเต’**ตฺถคมฺมา** ตุ, สทฺทสามตฺถิยา กฺวจิ;
สมาส, ปฺปจฺจเย, วาทิ, สทฺทโยคํ วินา อปิฯ

๑๙๗. **มิงฺคาเน’มานิ จกฺขูนิ, นา’มฺพุชํ มุข’เมวิ’ทํ;**
สุพฺยตฺตสทิสเตฺตน, สา **สรูโปปมา** มตาฯ

๑๙๘. ‘‘มเย’ว มุขโสภา’เสฺส, ตฺยล’มินฺทุ! วิกตฺถนา;
ยโต’มฺพุเชปิ สา’ตฺถีติ’’, **ปริกโปฺปปมา** อยํฯ

๑๙๙. ‘‘กิํ วา’มฺพุช’โนฺตภนฺตาลิ, กิํ โลลนยนํ มุขํ;
มม โทลายเต จิตฺต’’, มิจฺจ’ยํ **สํสโยปมาฯ**

๒๐๐. กิญฺจิ วตฺถุํ ปทเสฺสตฺวา, สธมฺมสฺสา’ภิธานโต;
สามฺยปฺปตีติสพฺภาวา, **ปติวตฺถุปมา** ยถาฯ

๒๐๑. **ชเนสุ ชายมาเนสุ, เน’โกปิ ชินสาทิโส;**
ทุติโย นนุ นเตฺถ’ว, ปาริชาตสฺส ปาทโปฯ

๒๐๒. วากฺยเตฺถเน’ว วากฺยโตฺถ, ยทิ โกจู’ปมียเต;
อิวยุตฺตา, วิยุตฺตตฺตา, สา **วากฺยโตฺถปมา ทฺวิธาฯ**

อิวยุตฺตา

๒๐๓. **ชิโน สํเกฺลสตตฺตานํ, อาวิภูโต ชนาน’ยํ;**
ฆมฺมสนฺตาปตตฺตานํ, ฆมฺมกาเล’มฺพุโท วิยฯ

อิววิยุตฺตา

๒๐๔. **มุนินฺทานน มาภาติ, วิลาเสกมโนหรํ;**
อุทฺธํ สมุคฺคตสฺสา’ปิ, กิํ เต จนฺท วิชมฺภนาฯ

๒๐๕. สมฺเพฺพเชติ ธีมนฺตํ, ภินฺนลิงฺคาทิกํ ตุ ยํ;
อุปมาทูสนายา’ล, เมตํ กตฺถจิ ตํ ยถาฯ

๒๐๖. หํสี’วา’ยํ สสี **ภินฺน, ลิงฺคา,** กาสํ สรานิ’ว;

วิชาติ วจนา, หีนา, สา’ว ภโตฺต ภโฏ’ธิเปฯ

๒๐๗. ‘‘ขโชฺชโต ภาณุมาลี’ว, วิภาติ’’ตฺยธิ**โกปมา;**
อผุฏฺฐตฺถา ‘‘พลโมฺพธิ, สาคโร วิย สํขุภิฯ’’

๒๐๘. ‘จเนฺท กลโงฺก ภิโงฺค’เว’, ตฺยุ’**ปมาเปกฺขินี** อยํ;
ขณฺฑิตา เกรวา’กาโร, สกลโงฺก นิสากโรฯ

๒๐๙. ปฺเจฺจวมาทิรูเปสุ, ภวนฺติ วิคตา’ทรา;
กโรนฺติ จา’ทรํ ธีรา, ปโยเค กฺวจิ เท’ว ตุฯ

๒๑๐. **อิตฺถียํ’วา’ชโน ยาติ, วทเตฺย’สา ปุมา วิย;**
ปิโย ปาณา อิวา’ยํ เม, วิชฺชา ธน’มิว’จฺจิตาฯ

๒๑๑. **ภวํ วิย มหีปาล, เทวราชา วิโรจเต;**
อล’มํสุมโต กจฺฉํ, เตชสา โรหิตุํ อยํฯ

๒๑๒. อุปมาโน’ปเมยฺยานํ, อเภทสฺส นิรูปนา;
อุปมา’ว ติโรภูต, เภทา **รูปก** มุจฺจเตฯ

๒๑๓. **อเสส วตฺถุ วิสยํ, เอกเทส วิวุตฺติ** [วิวตฺติ (ฏีกา)], จ;
ตํ **ทฺวิธา** ปุน ปเจฺจกํ, สมาสาทิวสา **ติธาฯ**

อเสสวตฺถุวิสยสมาส

๒๑๔. องฺคุลิทล สํโสภิ, นขทีธิติ เกสรํ;
สิรสา น ปิลนฺธนฺติ, เก มุนินฺท ปท’มฺพุชํฯ

อเสสวตฺถุวิสยอสมาส

๒๑๕. รตนานิ คุณา ภูรี, กรุณา สีตลํ ชลํ;
คมฺภีรตฺต มคาธตฺตํ, ปจฺจโกฺข’ยํ ชิโน’มฺพุธิฯ

อเสสวตฺถุวิสยมิสฺสก

๒๑๖. จนฺทิกา มนฺทหาสา เต, มุนินฺท! วทนิ’นฺทุโน;
ปโพธยตฺย’ยํ สาธุ, มโน กุมุท กานนํฯ

๒๑๗. **อเสสวตฺถุวิสเย,** ปเภโท รูปเก อยํ;
เอกเทสวิวุตฺติมฺหิ, เภโท ทานิ ปวุจฺจติฯ

เอกเทสวิวุตฺติสมาส

๒๑๘. วิลาส หาส กุสุมํ, รุจิรา’ธร ปลฺลวํ;
สุขํ เก วา น วินฺทนฺติ, ปสฺสนฺตา มุนิโน มุขํฯ

เอกเทสวิวุตฺติอสมาส

๒๑๙ ปาททฺวนฺทํ มุนินฺทสฺส, ททาตุ วิชยํ ตว;
นขรํสี ปรํ กนฺตา, ยสฺส ปาปชยทฺธชาฯ

เอกเทสวิวุตฺติมิสฺสก

๒๒๐ สุนิมฺมลกโปลสฺส, มุนินฺท วทนิ'นฺทุโน;
สาธุ'ปฺปพุทฺธ หทยํ, ชาตํ เกรว กานนํฯ

๒๒๑ รูปกานิ พหูเนฺย'ว [ภีกายํ อุทฺธฎํ ยุตฺตรูปกํ สิตปฺปุปฺผุชลํ โลล, เนตฺตภิงฺค ตวา'นนํ; กสฺส นาม มโน ธีร, นากฑฺฒติ มโนหรํ;], **ยุตฺตา, ยุตฺตาทิ**เภทโต;
วิสุํ น ตานิ วุตฺตานิ, เอเตฺถ'ว'โนฺตคธานิ'ติฯ

๒๒๒ "จนฺทิมา'กาสปทุม", มิเจฺจตํ **ขณฺฑรูปกํ;**
ทุฎฺฐ, "มโมฺพรุหวนํ, เนตฺตานิ'จฺจา"ทิ สุนฺทรํฯ

๒๒๓ ปริยโนฺต วิกปฺปานํ, รูปกโสฺส'ปมาย จ;
นตฺถิ ยํ เตน วิเญฺญยฺยํ, อวุตฺต มนุมานโตฯ

๒๒๔ ปุนปฺปุน มุจฺจารณํ [ปุนปฺปุนุจฺจารณํ ยํ (สี. ก.)], ยมตฺถสฺส, ปทสฺส จ;
อุภเยสญฺจ วิเญฺญยฺยา, สา'ย'**มาวุตฺติ** นามโตฯ

อตฺถาวุตฺติ

๒๒๕ มุโน **หรติ** สเพฺพสํ, **อาททาติ** ทิสา ทส;
คณฺหาติ นิมฺมลตฺตญฺจ, ยโสราสิ ชินสฺส'ยํฯ

ปทาวุตฺติ

๒๒๖ **วิภาเสนฺติ** ทิสา สพฺพา, มุนิโน เทหกนฺติโย;
วิภา เสนฺติ จ สพฺพาปิ, จนฺทาทีนํ หตา วิยฯ

อุภยาวุตฺติ

๒๒๗ ชิตฺวา **วิหรติ** เกฺลส, ริปุํ โลเก ชิโน อยํ;
วิหรตฺย'ริวโคฺค'ยํ, ราสิภูโต'ว ทุชฺชเนฯ

๒๒๘ เอกตฺถ วตฺตมานมฺปิ, สพฺพวาโกฺย'ปการกํ;
ทีปกํ นาม ตํ จาทิ, มชฺฌ, นฺตวิสยํ **ติธา**ฯ

อาทิ ทีปก

๒๒๙ **ภาสิ** พุโทฺธ เวเนยฺย, พนฺธูน มมิโต'ทยํ;
สพฺพปาเปหิ จ สมํ, เนกติตฺถิยมทฺทนํฯ

มเชฺฌ ทีปก

๒๓๐ ทสฺสนํ มุนิโน สาธุ, ชนานํ **ชายเต**'มตํ;

ตท’เณฺญสํ ตุ ชนฺตูนํ, วิสํ นิโจฺจ’ปตาปนํฯ

อนฺตทีปก

๒๓๑. อจฺจนฺต กนฺต ลาวณฺย, จนฺทา’ตป มโนหโร;
ชินา’นนิ’นฺทุ อินฺทุ จ, กสฺส นา’นนฺทโก **ภเวฯ**

มาลาทีปก

๒๓๒. โหตา’วิปฺปฏิสาราย, สีลํ, ปาโมชฺชเหตุ โส;
ตํ ปีติเหตุ, สา จา’ยํ, ปสฺสทฺธฺยา’ทิ ปสิทฺธิยาฯ

๒๓๓. อิจฺจา’ทิทีปกเตฺตปิ, ปุพฺพํ ปุพฺพ มเปกฺขินี;
วากฺยมาลา ปวตฺตาติ, ตํ **มาลาทีปกํ** มตํฯ

๒๓๔. อเนเน’ว’ปฺปกาเรน, เสสาน มปิ ทีปเก;
วิกปฺปานํ วิธาตพฺพา, นุคติ สุทฺธพุทฺธิภิฯ

๒๓๕. วิเสส วจนิ’จฺฉายํ, นิเสธวจนํ ตุ ยํ;
อเกฺขโป นาม โสยญฺจ, **ติธา** กาลปฺปเภทโตฯ

๒๓๖. เอกากี’ เนกเสนํ ตํ, มารํ ส วิชยี ชิโน;
กถํ ต มถวา ตสฺส, ปารมีพล มีทิสํฯ

อตีตเกฺขโปฯ

๒๓๗. กิํ จิเตฺต’ชาสมุคฺฆาตํ, อปโตฺต’สฺมีติ ขิชฺชเส;
ปณาโม นนุ โส เย’ว, สกิมฺปิ สุคเต คโตฯ

วตฺตมานเกฺขโปฯ

๒๓๘. สจฺจํ น เต คมิสฺสนฺติ, สิวํ สุชนโคจรํ;
มิจฺฉาทิฏฺฐิ ปริกฺกนฺต [ปริกนฺต (ก.)], มานสา เย สุทฺชฺชนาฯ

อนาคตเกฺขโปฯ

๒๓๙. ญูโยฺย **อตฺถนฺตรนฺยาโส,** โย, ญฺญวากฺยตฺถสาธโน;
สพฺพพฺยาปี วิเสสโฏฺฐ, หิวิสิฏฺฐ’สฺส เภทโตฯ

หิ รหิต สพฺพพฺยาปี

๒๔๐. เตปิ โลกหิตา สตฺตา, สูริโย จนฺทิมา อปิ;
อตฺถํ ปสฺส คมิสฺสนฺติ, นิยโม เกน ลงฺฆฺยเตฯ

หิ สหิต สพฺพพฺยาปี

๒๔๑. สตฺถา เทวมนุสฺสานํ, วสี โสปิ มุนิสฺสโร;

คโต’ว นิพฺพุตึ สเพฺพ, สงฺขารา น หิ สสฺสตาฯ

หิ รหิต วิเสสภูฐ

๒๔๒. ชิโน สํสารกนฺตารา, ชนํ ปาเปติ [ปาเปสิ (ก.)] นิพฺพุตึ;
นนุ ยุตฺตา คติ สา’ยํ, เวสารชฺช สมงฺคินํฯ

หิ สหิต วิเสสภูฐ

๒๔๓. สุรตฺตํ เต’ธรผุฏฺ, ชิน! รเณฺชติ มานสํ;
สยํ ราคปรีตา หิ, ปเร รเณฺชนฺติ สงฺคเตฯ

๒๔๔. วาเจฺจ คเมฺม ถ วตฺถูนํ, สทิสเตฺต ปเภทนํ;
พฺยติเรโก’ย’มเปฺย’โก, ภยเภทา **จตุพฺพิโธ**ฯ

วาจฺจเอกพฺยติเรก

๒๔๕. คมฺภีรตฺต มหตฺตาทิ, คุณา ชลธินา ชิน!;
ตุโลฺย ตฺว มสิ เภโท ตุ, สรีเรเน’ทิเสน เตฯ

วาจฺจ อุภยพฺยติเรก

๒๔๖. มหาสตฺตา’ติคมฺภีรา, สาคโร สุคโตปิ จ;
สาคโร’ญฺชนสงฺกาโส, ชิโน จามีกรชฺชุติฯ

คมฺม เอกพฺยติเรก

๒๔๗. น สนฺตาปาปหํ เนวิ, จฺฉิตทํ มิคโลจนํ;
มุนินฺท! นยนทฺวนฺทํ, ตว ตคฺคุณ ภูสิตํฯ

คมฺมอุภยพฺยติเรก

๒๔๘. มุนินฺทานน มโมฺภช, เมสํ นานตฺต มีทิสํ;
สุวุตฺตา’มตสนฺทายี, วทนํ เน’ทิส’มฺพุชํฯ

๒๔๙. ปสิทฺธํ การณํ ยตฺถ, นิวเตฺตตฺวา’ ญาการณํ;
สาภาวิกตฺต มถวา, วิภาพฺยํ สา **วิภาวนา**ฯ

การณนฺตรวิภาวนา

๒๕๐. **อนญฺชิตา’สิตํ เนตฺตํ, อธโร รญฺชิตา’รุโณ;**
สมานตา ภมุ จา’ยํ, ชินา’นาวญฺจิตา ตวฯ

สาภาวิก วิภาวนา

๒๕๑. น โหติ ขลุ ทุชฺชนฺย, มปิ ทุชฺชนสงฺคเม;
สภาวนิมฺมลตเร, สาธุชนฺตูน เจตสิฯ

๒๕๒ ชนโก , ญาปโก เจติ, ทฺวิธา **เหตโว** สิยุํ;
ปฏิสงฺขรณํ เตสํ, อลงฺการตาโย’ทิตํฯ

๒๕๓ ภาวา’ภาว กิจฺจวสา, จิตฺตเหตุวสาปิ จ;
เภทา’นนฺตา อิทํ เตสํ, มุขมตฺต นิทสฺสนํฯ

๒๕๔ ปรมตฺถปกาเส’ก, รสา สพฺพมโนหรา;
มุนิโน เทสนา’ยํ เม, กามํ โตเสติ มานสํฯ

ภาวกิจฺจ การกเหตุฯ

๒๕๕ ธีเรหิ สห สํวาสา, สทฺธมฺมสฺสา’ภิโยคโต;
นิคฺคเหนิ’นฺทฺริยานญฺจ, ทุกฺขสฺสุ’ปสโม สิยาฯ

อภาวกิจฺจ การกเหตุฯ

๒๕๖ มุนินฺท’จนฺท สํวาทิ, กนฺตภาโว’ปโสภินา;
มุเขเน’ว สุโพธํ เต, มนํ ปาปา’ภินิสฺสฏํฯ

ภาวกิจฺจ ญาปกเหตุฯ

๒๕๗ สาธุหตฺถา’รวินฺทานิ, สโงฺกจยติ เต กถํ;
มุนินฺท! จรณทฺวนฺท, ราคพาลา’ตโป ผุสํ?

อยุตฺตการี จิตฺตเหตุฯ

๒๕๘ สโงฺกจยนฺติ ชนฺตูนํ, ปาณิปเงฺกรุหานิ’ห;
มุนินฺท! จรณทฺวนฺท, นข จนฺทาน’ มํสโวฯ

ยุตฺตการี จิตฺตเหตุฯ

๒๕๙ อุทฺทิฏฺฐานํ ปทตฺถานํ, อนุเทฺทโส ยถากฺกมํ;
‘สงฺขฺยาน’มิติ นิทฺทิฏฺฐํ, **ยถาสงฺขฺยํ กโม**ปิ จฯ

๒๖๐ อาลาป หาส ลีฬาหิ, มุนินฺท! วิชยา ตว;
โกกิลา กุมุทานิ โจ, ปเสวเนฺต วนํ ชลํฯ

๒๖๑ สิยา **ปิยตรํ** นาม, อตฺถรูปสฺส กสฺสจิ;
ปิยสฺสา’ติสเยเน’ตํ, ยํ โหติ ปฏิปาทนํฯ

๒๖๒ ปีติยา เม สมุปฺปนฺนา, สนฺต! สนฺทสฺสนา ตว;
กาเลนา’ยํ ภเว ปีติ, ตเว’ว ปุน ทสฺสนาฯ

๒๖๓ วณฺณิเตโน’ปมาเนน, วุตฺยา’ธิเปฺปต วตฺถุโน;
สมาสวุตฺติ นามา’ยํ, อตฺถ สเงฺขป รูปโตฯ

๒๖๔ สา’ยํ วิเสสฺยมเตฺตน, **ภินฺนา’ภินฺนวิเสสนา;**

อเตฺถ’ว อปรา ปฺย’ตฺถิ, **ภินฺนา’ภินฺนวิเสสนา**ฯ

อภินฺนวิเสสน

๒๖๕. วิสุทฺธา’มตสนฺทายี, ปสตฺถรตนา’ลโย;
คมฺภีโร จา’ย’ มโมฺพธิ, ปุเญฺญนา’ปาทิโต มยาฯ

ภินฺนาภินฺนวิเสสน

๒๖๖. อิจฺฉิต’ตฺถปโท สาโร, ผลปุโปฺผ’ปโสภิโต;
สจฺฉาโย’ย’มปุโพฺพว กปฺปรุโกฺข สมุฏฺฐิโตฯ

๒๖๗. สาครเตฺตน สทฺธโมฺม, รุกฺขเตฺตโน’ทิโต ชิโน;
สเพฺพ สาธารณา ธมฺมา, ปุพฺพตฺรา’ญฺญตฺร ตุ’ตฺตยํฯ

๒๖๘. วตฺถุโน’ญฺญูปฺปกาเรน, ฐิตา วุตฺติ ตท’ญฺญถา;
ปริกปฺปียเต ยตฺถ, สา โหติ **ปริกปฺปนา**ฯ

๒๖๙. อุปมา’พฺภนฺตรเตฺตน, กิริยาทิวเสน จ;
กเมโน’ทาหริสฺสามิ, วิวิธา ปริกปฺปนาฯ

อุปมาพฺภนฺตรปริกปฺปนา

๒๗๐. ปิจฺฉาภงฺคา’ตุรา’สีนา, ตา’ตินิจฺจล มจฺฉรา;
วสํ เนนฺติ’ว ธีรํ ตํ, ตทา โยคา’ภิโยคโตฯ

กฺริยาปริกปฺปนา

๒๗๑. ลชฺชํ มาโร สมารุโฬฺห, ยุทฺธาย’จฺจนฺต’มุนฺนตํ;
มคฺค มเนฺวสตี นูน, ชินภีโต ปลายิตุํฯ

คุณปริกปฺปนา

๒๗๒. มุนินฺท! ปาททฺวเนฺท เต, จารุ ราชิว สุนฺทเร;
มเญฺญ ปาปา’ภิ’สมฺมทฺท, ชาตโสเณน โสณิมาฯ

๒๗๓. มเญฺญ, สเงฺก, ธุวํ, นูน, มิว, มิเจฺจว มาทิหิ;
สา’ยํ พฺยญฺชียเต กฺวา’ปิ, กฺวา’ปิ วาเกฺยน คมฺยเตฯ

คมฺมปริกปฺปนา

๒๗๔. ทยา สญฺชาต สรสา, เทหา นิกฺขนฺตกนฺติโย;
ปีเณนฺตา ชิน! เต สาธุ, ชนํ สรสตํ นยุํฯ

๒๗๕. อารพฺภนฺตสฺส ยํกิญฺจิ, กตฺตุํ ปุญฺญวสา ปุน;
สาธน’นฺตรลาโภ โย, ตํ วทนฺติ **สมาหิตํ**ฯ

๒๗๖ **มารา’ริภงฺคา’ภิมุข, มานโส ตสฺส สตฺถุโน;**
มหามหี มหารวํ, รวี’ย’มุปการิกาฯ

๒๗๗ ญตฺวา’ภิมตํ ตสฺส, สิทฺธิยา ทสฺสน’ญฺญถา;
วทนฺติ ตํ **‘ปริยาย, วุตฺตี’**ติ สุจิพุทฺธโยฯ

๒๗๘ **วิวฏ’งฺคณนิกฺขิตฺตํ, ธน’มารกฺข วชฺชิตํ;**
ธนกาม! ยถากามํ, ตุวํ คจฺฉ ยทิจฺฉสิฯ

๒๗๙ ถุตึ กโรติ นินฺทโนฺต, วิย ตํ **พฺยาชวณฺณนํ;**
โทสา’ภาสา คุณา เอว, ยนฺติ สนฺนิธิ มตฺร หิฯ

๒๘๐ **สญฺจาเลตุ มลํ ตฺวํ’สิ, ภุสํ กฺวลยา’ขิลํ;**
วิเสสํ ตาวตา นาถ!, คุณานํ เต วทาม กึ?

๒๘๑ วิเสสิ’จฺฉายํ ทพฺพสฺส, กฺริยา, ชาติ, คุณสฺส จ;
เวกลฺลทสฺสนํ ยตฺร, **วิเสโส** นาม ยํ ภเวฯ

๒๘๒ น รถา, น จ มาตงฺคา, น หยา, น ปทาตโย;
ชิโต มาราริ มุนินา, สมฺภาราวชฺชเนน หิฯ

ทพฺพวิเสสวุตฺติฯ

๒๘๓ น พทฺธา ภูกุฏิ, เนว, ผุริโต ทสนจฺฉโท;
มาราริภงฺคํ จา’กาสิ, มุนิ วีโร วโร สยํฯ

กฺริยาวิเสสวุตฺติฯ

๒๘๔ น ทิสาสุ พฺยาตฺตา [ตตา (ก.)] รํสิ,
นา’โลโก โลกปตฺถโฏ;
ตถาปฺย’นฺธตมหรํ, ปรํ สาธุสุภาสิตํฯ

ชาติวิเสสวุตฺติฯ

๒๘๕ น ขรํ, น หิ วา ถทฺธํ, มุนินฺท! วจนํ ตว;
ตถาปิ คาฬฺหํ ขณติ, นิมฺมูลํ ชนตามทํฯ

คุณวิเสสวุตฺติ

๒๘๖ ทสฺสียเต’ติริตฺตํ ตุ, สูรวีรตฺตนํ ยหึ;
วทนฺติ วิญฺญูวจนํ, **รุฬฺหาหงฺการ** มีทิสํฯ

๒๘๗ **ทเม นโนฺทปนนฺทสฺส, กึ เม พฺยาปารทสฺสนา?**
ปุตฺตา เม ปาทสมฺภตฺตา, สชฺชา สเนฺต’ว ตาทิเสฯ

๒๘๘ **สิเลโส** วจนา’เนกา, ภิเธเยฺย’กปทายุตํ;
อภินฺนปทวากฺยาทิ, วสา **เตธา**’ย มีริโตฯ

๒๘๙. อนฺธตมหโร หารี, สมารุโฬฺห มโหทยํ;
ราชเต รํสิมาลี'ยํ, ภควา โพธยํ ชเนฯ

อภินฺนปทวากฺยสิเลโสฯ

๒๙๐. สารทา'มลกา'ภาโส, สมานีต ปริกฺขโย;
กุมฺทา'กรสโมฺพโธ, ปีเณติ ชนตํ สุธีฯ

ภินฺนปทวากฺยสิเลโสฯ

๒๙๑. สมาหิต'ตฺตวินโย, อหีน มท มทฺทโน;
สุคโต วิสทํ ปาตุ, ปาณินํ โส วินายโกฯ

ภินฺนาภินฺนปทวากฺยสิเลโสฯ

๒๙๒. วิรุทฺธา, วิรุทฺธา, ภินฺน, กมฺมา, นิยมวา, ปโร;
นิยม'เกฺขปวจโน, อวิโรธิ, วิโรธฺย'ปิฯ

๒๙๓. โอจิตฺย สโมฺปสกาทิ, สิเลโส, ปทชา'ทิ [ปทชาติ (ก.)] ปิ;
เอสํ นิทสฺสเนเสฺว'ว, รูป มาวิ ภวิสฺสติฯ

วิรุทฺธกมฺมสิเลส

๒๙๔. สฺวเส วตฺตยํ โลกํ, อขิลํ กลฺลวิคฺคโห;
ปราภวติ มาราริ, ธมฺมราชา วิชมฺภเตฯ

อวิรุทฺธกมฺมสิเลส

๒๙๕. สฺภาวมธุรํ ปุญฺญ วิเสโส'ทย สมฺภวํ;
สุณนฺติ วาจํ มุนิโน, ชนา ปสฺสนฺติ จา'มตํฯ

อภินฺนกมฺมสิเลส

๒๙๖. อนฺธการา'ปหาราย , สภาว มธุราย จ;
มโน ปีเณติ ชนฺตูนํ, ชิโน วาจาย ภาย จฯ

นิยมวนฺตสิเลส

๒๙๗. ภฺส'กฺขีนํ'ว กณฺหตฺตํ, ภมูนํเยว วงฺกตา;
ปาณิปาทา'ธรานํ'ว, มุนินฺทสฺสา'ภิรตฺตตาฯ

นิยมเกฺขปสิเลส

๒๙๘. ปาณิปาทา'ธเรเสฺว'ว, สาราโค ตว ทิสฺสติ;
ทิสฺสเต โส'ย มถวา, นาถ! สาธุคุเณสฺว'ปิฯ

อวิโรธิสิเลส

๒๙๙ สลกฺขโณ’ติสุภโค, เตชสฺสี นิยโต’ทโย;
โลเกโส ชิตสํเกฺลโส,
วิภาติ สมณิสฺสโรฯ

วิโรธิสิเลส

๓๐๐ อสโมปิ สโม โลเก,
โลเกโสปิ นรุตฺตโม;
สทโย ปฺย’ทโย ปาเป, จิตฺตา’ยํ มุนิโน คติฯ

โอจิตฺยสโมฺปสกปทสิเลส

๓๐๑ สํสารทุกฺข’ปหตา, วนตา ชนตา ตฺวยิ;
สุข มิจฺฉิต มจฺจนฺตํ, อมตนฺทท! วินฺทติฯ

๓๐๒ คุณยุเตฺตหิ วตฺถูหิ, สมํ กตฺวาน กสฺสจิ;
สํกิตฺตนํ ภวติ ยํ, สา มตา **ตุลฺยโยคิตาฯ**

๓๐๓ สมฺปตฺตสมฺมโท โลโก, สมฺปตฺตา’โลกสมฺปโท;
อุโภหิ รํสิมาลี จ, ภควา จ ตโมนุโทฯ

๓๐๔ อตฺถนฺตรํ สาธยตา, กิญฺจิ ตํ สทิสํ ผลํ;
ทสฺสียเต อสนฺตํ วา, สนฺตํ วา ตํ **นิทสฺสนํฯ**

อสนฺตผลนิทสฺสน

๓๐๕ อุทยา สมณินฺทสฺส, ยนฺติ ปาปา ปราภวํ;
ธมฺมราชวิรุทฺธานํ, สูจยนฺตา ทุร’นฺตตํฯ

สนฺตผลนิทสฺสน

๓๐๖ สิโร นิกฺขิตฺต จรโณ, จฺฉริยาน’มฺพุชาน’ยํ;
ปรม’พฺภุตตํ โลเก, วิญฺญาเปต’ตฺตโน ชิโนฯ

๓๐๗ วิภูติยา มหนฺตตฺตํ, อธิปฺปายสฺส วา สิยา;
ปรมุกฺกํสตํ ยาตํ, ตํ **มหนฺตตฺต** มีริตํฯ

วิภูติมหนฺตตฺต

๓๐๘ กิรีฏ รตน’จฺฉายา, นฺวิทฺธา’ตป วารโณ;
ปุรา ปรํ สิรึ วินฺทิ, โพธิสโตฺต’ ภินิกฺขมาฯ

อธิปฺปายมหนฺตตฺต

๓๐๙ สุโตฺต สโมฺพธิยํ โพธิ, สโตฺต สตฺตหิตาย โส;
หิตฺวา เสฺนหรสาพนฺธ, มปิ ราหุลมาตรํฯ

๓๑๐ โคเปตฺวา วณฺณนียํ ยํ, กิญฺจิ ทสฺสียเต ปรํ;
อสมํ วา สมํ ตสฺส, ยทิ สา **วญฺจนา** มตาฯ

อสมวญฺจนา

๓๑๑ ปุรโต น สหเสฺสสฺ, น ปเญฺจสฺ จ ตาทิโน;
มาโร ปเรสฺ ตเสฺส’สํ, สหสฺสํ ทสวฑฺฒมิตํฯ

สมวญฺจนา

๓๑๒ วิวาท มนุยุญฺชโนฺต, มุนินฺทวทนิ’นฺทุนา;
สมฺปุโณฺณ จนฺทิมา นา’ยํ, ฉตฺต เมตํ มโนภุโนฯ

๓๑๓ ปรานุวตฺตนาทีหิ, นิพฺพิเนฺทนิ’ห ยา กตา;
ถุติ ร’ปฺปกเต สา’ยํ, สิยา **อปฺปกตตฺถุติฯ**

๓๑๔ **สุขํ ชีวนฺติ หริณา, วเนสฺว’ปรเสวิโน;**
อนายาโส ปลาเภหิ, ชลทพฺภงฺกุราทิภิฯ

๓๑๕ อุตฺตรํ อุตฺตรํ ยตฺถ, ปุพฺพปุพฺพวิเสสนํ;
สิยา **เอกาวลิ** สา’ยํ, ทฺวิธา วิธิ, นิเสธโตฯ

วิธิเอกาวลิ

๓๑๖ ปาทา นขาลิ รุจิรา, นขาลิ รํสิ ภาสุรา;
รํสีตโมปหาเน’ก, รสา โสภนฺติ สตฺถุโนฯ

นิเสธเอกาวลิ

๓๑๗ อสนฺตุโฏฺฐ ยติ เนว,
สโนฺตโส นา’ลยาหโต;
นา’ลโย โย ส ชนฺตูนํ, นา’นฺนต พฺยสนา วโหฯ

๓๑๘ ยุหิํ ภูสิย ภูสตฺตํ, อญฺญมญฺญํ ตุ วตฺถุนํ;
วินา’ว สทิสตฺตํ ตํ, **อญฺญมญฺญวิภูสนํฯ**

๓๑๙ **พฺยามํ’สุ มณฺฑลํ เตน, มุนินา โลกพนฺธุนา;**
มหนฺติํ วินฺทตี กนฺติํ, โสปิ เตเนว ตาทิสิํฯ

๓๒๐ กถนํ สหภาวสฺส, กฺริยาย จ, คุณสฺส จ;
‘สหวุตฺตี’ติ วิเญฺญยฺยํ, ต’ทุทาหรณํ ยถาฯ

กฺริยาสหวุตฺติ

๓๒๑ ชลนฺติ จนฺทรํสีหิ, สมํ สตฺถุ นขํ สโว;
วิชมฺภติ จ จเนฺทน, สมํ ตมฺมุขจนฺทิมาฯ

คุณสหวุตฺติ

๓๒๒ ชิโน'ทเยน มลีนํ, สห ทุชฺชน เจตสา;
ปาปํ ทิสา สุวิมลา, สห สชฺชน เจตสาฯ

๓๒๓ วิโรธีนํ ปท'ตฺถานํ, ยตฺถ สํสคฺคทสฺสนํ;
สมุกฺกํสา'ภิธานตฺถํ, มตา สา'ยํ **วิโรธิตาฯ**

๓๒๔ **คุณา สภาว มธุรา, อปิ โลเก'ก พนฺธุโน;**
เสวิตา ปาป เสวีนํ, สมฺปทูเสนฺติ มานสํฯ

๓๒๕ ยสฺส กสฺส จิ ทาเนน, ยสฺส กสฺส จิ วตฺถุโน;
วิสิฏฺฐสฺส ย มาทานํ, **'ปริวุตฺตี'**ติ สา มตาฯ

๓๒๖ **ปุรา ปเรสํ ทตฺวาน, มนุญฺญํ นยนาทิกํ;**
มุนินา สมนุปฺปตฺตา, ทานิ สพฺพญฺญุตาสิรี [มุนินฺท! สมนุปฺปโตฺต, ทานิ สพฺพญฺญุตาสิรึ (ก.)]ฯ

๓๒๗ กิญฺจิ ทิสฺวาน วิญฺญาตา, ปฏิปชฺชติ ตํสมํ;
สํสยา'ปคตํ วตฺถุํ, ยตฺถ โส'ยํ **ภโม** มโตฯ

๓๒๘ **สมํ ทิสาสุ'ชฺชลาสุ, ชิน ปาท นขํ'สุนา;**
ปสฺสนฺตา อภินนฺทนฺติ, จนฺทา'ตป มนา ชนาฯ

๓๒๙ ปวุจฺจเต ยํ นามาทิ, กวีนํ ภาวโพธนํ;
เยน เกนจิ วเณฺณน, **ภาโว** นามา'ย มีริโตฯ

๓๓๐ **นนุ เตเย'ว สนฺตาโน, สาครา น กุลาจลา;**
มนมฺปิ มริยาทํ เย, สํวเฏฺฏปิ ชหนฺติ โนฯ

๓๓๑ องฺคงฺคิ ภาวา สทิส, พลภาวา จ พนฺธเน;
สํสโคฺค'ลงฺกตีนํ โย, ตํ **'มิสฺส'**นฺติ ปวุจฺจติฯ

องฺคงฺคีภาวมิสฺส

๓๓๒ ปสตฺถา มุนิโน ปาท, นข รํสิ มหานที;
อโห! คาฬฺหํ นิมุเคฺคปิ, สุขยเตฺย'ว เต ชเนฯ

สทิส พล ภาว มิสฺส

๓๓๓ เวโส สภาว มธุโร, รูปํ เนตฺต รสายนํ;
มธู'ว มุนิโน วาจา, น สมฺปีเณติ กํ ชนํฯ

๓๓๔ **อาสี** นาม สิยา'ตฺถสฺส, อิฏฺฐสฺสา'สีสนํ ยถา;
ติโลเก'กคติ นาโถ,
ปาตุ โลก มปายโตฯ

๓๓๕ รส’ปฺปตีติ ชนกํ, ชายเต ยํ วิภูสนํ;
‘รสวนฺต’นฺติ ตํ เญยฺยํ, รสวนฺต วิธานโตฯ

๓๓๖ ราคา’นต’พฺภุต สโรช มุขํ ธราย,
ปาทา ติโลกครุโน’ธิก พนฺธราคา;
อาทาย นิจฺจสรเสน กเรน คาฬฺหํ,
สญฺจุมฺพยนฺติ สตตา’หิต สมฺภเมนฯ

๓๓๗ นิจฺจา’นุคมฺม ปฺริมาจริยา’นุภาวํ,
สเงฺขปโต นิคทิโต’ย มลงฺกตีนํ;
เภโท’ปรูปริ กวีหิ วิกปฺปิยานํ,
โก นาม ปสฺสิตุ มลํ ขลุ ตาส มนฺตํฯ

อิติ สงฺฆรกฺขิตมหาสามิ วิรจิเต สุโพธาลงฺกาเร

อตฺถาลงฺการาวโพโธ นาม

จตุโตฺถ ปริเจฺฉโทฯ

๕. ภาววาวโพธ-ปญฺจมปริจฺฉท

๓๓๘. ปฏิภานวตา โลก, โวหาร’มนุสารินา;
ตโต’จิตฺย สมุลฺลาส, เวทินา กวินา ปรํฯ

๓๓๙. ฐายิสมฺพนฺธิโน ภาว, วิภาวา สา’นุภาวกา;
สมฺพชฺฌนฺติ นิพนฺธา เต, รส’สฺสาทาย สาธุนํฯ

ภาวอธิปฺปาย

๓๔๐. จิตฺต วุตฺติ วิเสสา ตุ, ภาวยนฺติ รเส ยโต;
รตฺยาทโย ตโต ภาว, สเทฺทน ปริกิตฺติตาฯ

ฐายีภาวอธิปฺปาย

๓๔๑. วิโรธินา’ญฺญภาเวน, โย ภาโว น ติโรหิโต;
สีเลน ติฏฺฐติ’เจฺจโส, ‘**ฐายีภาโว**’ติ สทฺทิโตฯ

ฐายีภาวปฺปเภทอุเทฺทส

๓๔๒. รติ, หโสฺส, จ โสโก, จ,
โกธุ, สฺสาหา, ภยํ,ปิ จ;
ชิคุจฺฉา, วิมฺหโย, เจว, สโม จ นว **ฐายิโน**ฯ

พฺยภิจารีภาวอธิปฺปาย

๓๔๓. ติโรภาวา, วิภาวา’ทิ, วิเสสนา’ภิมุขฺยโต;
เย เต จรนฺติ สีเลน, เต โหนฺติ **พฺยภิจาริโน**ฯ

พฺยภิจาริภาวปเภท

๓๔๔. นิเพฺพโท , ตกฺก, สงฺกา, สม,
ธิติ, ชฬตา, ทีนตฺ, คฺคา, ลสตฺตํ,
สุตฺตํ, ตาโส, คิลานฺ, สุสฺก, หริส,
สติ, สฺสา, วิสาทา, พหิตฺถา [พหิทฺธา (ก.)];
จินฺตา, คพฺพา, ปมาโร, มริส, มท,
มตฺ, มฺมาท, โมหา, วิโพโธ,
นิทฺทา, เวคา, สพิลํ, มรณ,
จปลตา [สจปลา (ก.)], พฺยาธิ, **เตตฺตึส** เมเตฯ

สตฺติกภาวอธิปฺปาย

๓๔๕. สมาหิต’ตฺต’ปฺปภวํ, **สตฺตํ** [สตฺวํ (ก.)] เตโน’ปฺปาทิตา;
สตฺติกา [สาตฺวิกา (ก.)] ปฺย’นุภาวเตฺต, วิสุํ **ภาวา** ภวนฺติ เตฯ

สตฺติกภาวปฺปเภท

๓๔๖. ถโมฺภ, ปฟัย, โรมญฺจา, ตถา เสท, สฺสุ, เวปถุ;
เววณฺณิยํ, วิสรตา, ภาวา’เฎฐ’เต ตุ สตฺติกาฯ

๓๔๗. ยทา รตฺยาทโย ภาวา, ฐิติสีลา น โหนฺติ เจ;
ตทา สเพฺพปิ เต ภาวา, ภวนฺติ พฺยภิจาริโนฯ

๓๔๘. **วิภาโว** การณํ เตสุ, ปฺปตฺติยุ’ทฺทีปเน ตถา;
โย สิยา โพธโก เตสํ,
อนุภาโว’ย มีริโตฯ

๓๔๙. เนกเหตุํ มโนวุตฺติ, วิเสสญฺจ วิภาวิตุํ;
ภาวํ วิภาวา’นุภาวา, วณฺณิยา พนฺธเน ผุฎฺฐฯ

๓๕๐. สวิภาวา’นุภาเวหิ, ภาวา เต เต ยถารหํ;
วณฺณนียา ยโถ’จิตฺยํ, โลกรูปา’นุคามินาฯ

๓๕๑. จิตฺต วุตฺติ วิเสสตฺตา, มานสา สตฺติกา’งฺคโต;
พหิ นิสฺสฎ เสทาทิ, อนุภาเวหิ วณฺณิยาฯ

รสอธิปฺปาย

๓๕๒. สามาชิกาน มานโนฺท, โย พนฺธตฺถา’นุสารินํ;
รสียตีติ ตญฺญูหิ, **รโส** นามา’ย’มีริโตฯ

รสปฺปเภท

๓๕๓. สวิภาวา, นุภาเวหิ, สตฺติก,พฺยภิจาริภิ;
อสฺสาทิยตฺต มานีย, มาโน ฐาเย’ว โส รโสฯ

๓๕๔. สิงฺคาร,หสฺส,กรุณา, รุทฺท,วีร,ภยานกา;
พีภจฺฉ,พฺภุต,สนฺตา, จ, รสา ฐายีน นุกฺกมาฯ

๓๕๕. ทุกฺขรูเป’ย’ มานโนฺท, กถํ นุ กรุณาทิเก?
สิยา โสตูนมานโนฺท,
โสโก เวสฺสนฺตรสฺส หิฯ

ฐายีภาว นิเทฺทส รติฎฺฐายีภาว

๓๕๖. รมฺม,เทส, กลา, กาล, เวสาทิ, ปฎิเสวนา;
ยุวาน’โญฺญญฺญรตฺตานํ, ปโมโท **รติ** รุจฺจเตฯ

๓๕๗. ยุตฺยา ภาวานุภาวา เต, นิพนฺธา โปสยนฺติ นํ;
โสปฺย’โยค, วิปฺปโยค, สโมฺภคานํ วสา **ติธา**ฯ

หสฺสฎฺฐายีภาว

๓๕๘ ผิการา’กติอาทีหิ, อตฺตโน ถ ปรสฺส วา;
หโสฺส นิทฺทา, สมา’ลสฺย, มุจฺฉาทิ,พฺยภิจาริภิ;
ปริโปเส สิยา หโสฺส, ภิโยฺย’ตฺถิปภุตีนํ โสฯ

หสฺสปฺปเภท

๓๕๙ สิต มิห วิกาสิ นยนํ,
กิญฺจา’ลกฺขิย ทิชํ ตุ ตํ **หสิตํ;**
มธุรสฺสรํ **วิหสิตํ,** อํสสิโรกมฺปมุ**ปหสิตํ**ฯ

๓๖๐ **อปหสิตํ** สชล’กฺขิ, วิกฺขิตฺตงฺคํ ภวตฺย’**ติหสิตํ;**
เทฺว เทฺว กถิตา เจ’สํ,
เชเฏฺฐ [มเชฺฌ’ธเมติ เอตฺถ มเชฺฌ อธเมติ ปทเจฺฉโท] มเชฺฌ’ธเม จ กมโสฯ

กรุณฏฺฐายีภาว

๓๖๑ โสกรูโป ตุ **กรุโณ,** นิฏฺฐปฺปตฺติ’ฏฺฐ นาสโต;
ตตฺถา’**นุภาวา** รุทิต, ปฺพัย,ตฺถมฺภกาทโย;
วิสาทา,ลสฺย,มรณ, จินฺตา’ที **พฺยภิจาริโน**ฯ

รุทฺทฏฺฐายีภาว

๓๖๒ โกโธ มจฺฉริยา’ทีหิ, โปเส ตาส, มทาทิภิ;
นยนา’รุณตาทีหิ, **รุโทฺท** นาม รโส ภเวฯ

วีรฏฺฐายีภาว

๓๖๓ ปตาป, วิกฺกมา’ทีหุ, สฺสาโห **‘วีโร’**ติ สญฺญิโต;
รณ,ทาน,ทยาโยคา, วีโร’ยํ **ติวิโธ** ภเว;
เตวา’**นุภาวา** ธิติ,ม, ตฺยา’ทโย **พฺยภิจาริโน**ฯ

ภยฏฺฐายีภาว

๓๖๔ วิการา,สนิ,สตฺตา’ทิ, ภยฺ’กฺกํโส **ภยานโก;**
เสทา’ทโย **นุภาเว**’ตฺถ, ตาสา’ที **พฺยภิจาริโน**ฯ

ชิคุจฺฉาฏฺฐายีภาว

๓๖๕ ชิคุจฺฉา รุธิรา’ทีหิ, ปูตฺยา’ทีหิ วิราคโต;
พีภโจฺฉ โขภนุ’เพฺพคี, กเมน กรุณายุโต;
นาสา วิกูณนาทีหิ, สงฺกาทีหิ’สฺส โปสนํฯ

วิมฺหยฏฺฐายีภาว

๓๖๖ อติ โลก ปทเตฺถหิ, วิมฺหโย’ยํ รโส’**พฺภุโต;**
ตสฺสา’**นุภาวา** เสท,สฺสุ, สาธุวาทา’ทโย สิยุํ;

ตาสา,เวค,ธิติ,ปฺปญฺญา, โหเนฺต'ตฺถ **พฺยภิจาริโน**ฯ

สมฏฺฐายีภาว

๓๖๓ ฐายีภาโว สโม เมตฺตา, ทยา,โมทา'ทิ สมฺภโว;
ภาวาทีหิ ต'ทุกฺกํโส, **สโนฺต** สนฺต นิเสวิโตฯ

อิติ สงฺฆรกฺขิต มหาสามิวิรจิเต สุโพธาลงฺกาเร

รสภาวา'วโพโธ นาม

ปญฺจโม ปริเจฺฉโทฯ

สุโพธาลงฺกาโร สมโตฺตฯ